

ELISA I MARCELA O EL MATRIMONI SENSE HOME

Per RODOLFO VARGAS

Aquesta unió de dues dones de 1901 es va avançar en més de cent anys a la llei Zapatero.

L'any: 1901. L'escenari de fons: Galícia. Les protagonistes: dues mestres rurals, és a dir, exercint una de les poques professions en què les dones d'aquesta època trobaven una certa independència. El fet: el matrimoni celebrat civilment i canònica per aquestes dues dones, una de les quals va fer d'home de manera tan convincent que va enganyar al mateix rector que va oficiar el casori, l'agent del registre civil, el padrí i tots els qui ho van presenciar.

El cas, un cop descobert, va posar sobre la taula una qüestió que es preferia ignorar o callar: la de les anomenades llavors “perversions sexuals”, expressió que va fer fortuna gràcies al llibre del psiquiatre alemany Richard von Krafft-Ebing *Psychopatía sexualis* (1886).

La veritat és que aquesta unió more uxorio de dues dones de 1901 es va avançar en més de cent anys a la llei Zapatero sobre el matrimoni entre persones del mateix sexe de 2005. L'antecedent de Galícia va caure en l'oblit fins que el 2008 un professor gallec de la Universitat de la Corunya, Narcís de Gabriel, va rescatar la història en el seu llibre escrit en gallec *Elisa e Marcela, Alén dos homes* (en català: *Elisa i Marcela, Més enllà dels homes*),

del qual Isabel Coixet ha dirigit una pel·lícula que s'estrenarà el 2019.

La que havia estat una dona de cert encant era llavors Mario Sánchez Loriga, un home viril i atractiu. Elisa Sánchez Loriga i Marcela Gràcia Ibeas eren les dues protagonistes. Havien nascut el 1862 i 1867 respectivament. Els seus camins es van creuar cap a 1885, a l'Escola Normal femenina de la Corunya, on van estudiar magisteri. Va haver-hi el que es diu un enamorament sobtat i aquesta “amistat particular” va créixer a l'empara de la relativa independència que gaudien les mestres. El 1899 Marcela va obtenir l'escola de Dumbria, a la comarca de Finisterre. Elisa la va seguir de prop. Després d'alimentar les enraonies del poble, el 1901 una darrera l'altra van decidir deixar Dumbria.

Elisa, ja a La Corunya, estava portant a terme la transformació que li permetria exhibir davant tothom i sense despertar sospites seu amor per Marcela: s'estava creant una identitat masculina: la d'un suposat cosí anomenat Mario. La transformació va ser convincent i pràcticament perfecta, ja que la que havia estat una dona de cert encant era ara Mario Sánchez Loriga, un home viril i atractiu, fins i tot guapo.

Un impossible s'havia fet realitat: el primer matrimoni de dues dones per l'Església i pel civil. Però calia obtenir documents fefaents de tal identitat. Mario va anar a la parròquia de Sant Xurxo i, fent-se passar per un noi amb una educació religiosa descuidada, va aconseguir convèncer el rector, Dr. Cortiella, perquè li administrés el baptisme, el qual es va celebrar el 26 de maig de 1901. També va aconseguir l'autorització del Registre Civil per casar-se. Marcela va arribar llavors de Dumbria i Mario la va presentar com la seva xicota.

Acorralat, Mario va instar Marcela a fugir junts a Portugal. El matrimoni va ser oficiat també pel Dr. Cortiella a les 7:30 del matí del 8 de juny, a San Xurxo, en presència del representant del jutjat, qui va redactar l'acta per al Registre Civil. Un impossible s'havia

“El cas, va posar sobre la taula una qüestió que es preferia ignorar o callar: la de les anomenades llavors ‘perversions sexuals’.”

fet realitat: el primer matrimoni de dues dones per l'Església i pel civil, cas únic en la història. Mario/Elisa i Marcela van ser més tard a l'estudi del cèlebre fotògraf franco-espanyol establert a La Corunya José Sellier, que els va fer el famós retrat on apareixen Marcela i Mario elegantment vestits. La parella no podia ser més creïble.

Incomprensiblement, els nuvis van tornar a Dumbria, però no van trigar a marxar-ne en ser reconegudes pels veïns i el rector, Pedro Varela. Mario se'n va anar amb el que duia posat, i a La Corunya va haver de explicar-se amb el Dr. Cortiella —avisat pel rector Varela— declarant-se hermafrodita i que tenia més d'home que de dona. Però dos metges que el van visitar van certificar la seva condició femenina. Acorralat, Mario va instar Marcela a fugir junts cap a Portugal.

La cosa es va precipitar quan la premsa gallega i l'espanyola es van fer ressò de l'assumpte: el 22 de juny, *La Voz de Galicia* parlava del “matrimoni sense home”, expressió que va fer fortuna. Es va arribar a publicar la fotografia que s'havia fet la parella per Sellier el dia del casament. Mario/Elisa havia desaparegut de La Corunya el 16 de juny, camí de Portugal. Marcela va partir de Dumbria el 25 de juny i des d'aquest dia se li va perdre el rastre a Espanya.

La parella es va reunir a Porto el 27 de juny i, després d'un setmanes de certa penúria, va aconseguir treball. Ara Mario es feia dir Josep. Però les coses es van complicar, ja que l'1 de juliol, el jutge instructor de la Corunya, D. Pedro Calvo, va decidir processar les dones, ordenant la seva recerca i captura, encarregades al capità Salvador Millán, comandant de la Guàrdia Civil de Vigo, qui va suposar que les fugitives havien passat a Portugal. El 16 d'agost, per denúncia d'una dona, dos agents portuguesos van detenir José/ Mario/Elisa i Marcela. El comissari Adriano Acacio de Moraes Carvalho va ordenar el seu ingrés a la presó del Aljube. El fet va causar enrenou i va acaparar les primeres planes de la premsa portuguesa com ja ho havia fet a Espanya.

“L'antecedent de Galícia va caure en l'oblit fins que el 2008 un professor gallec de la Universitat de la Corunya, Narcís de Gabriel, va rescatar la història.”

Es va acusar Elisa d'indocumentació, transvestisme i falsificació d'identitat i Marcela de complicitat. El dia següent —17 d'agost— es va presentar a l'Aljube el capità Millán per emportar-se les dues dones arrestades a La Corunya, però el comissari Carvalho es va negar a consignar-les si no intervenia una petició d'extradició tramitada mitjançant el cònsol d'Espanya a Porto. El governador civil va declarar, a més, que les detingudes espanyoles no podien ser lliurades a Espanya, perquè abans havien de respondre pels possibles delictes comesos a Portugal. El dia 21 van comparèixer Mario i Marcela al jutjat i allà el primer va demanar poder tornar a vestir-se de dona, admetent així que ho era.

El dia de Reis de 1902 Marcela va donar a llum a una nena. Interrogada pel jutge Margarido Pacheco, Elisa va declarar que havia planejat el matrimoni per alliberar Marcela del setge d'un festejador persistent. Al final de la sessió, es va acusar Elisa d'indocumentació, transvestisme i falsificació d'identitat i Marcela de complicitat. El jutge les va retornar a la presó. Un moviment extraordinari de solidaritat ciutadana amb Elisa i Marcela es va estendre per tot Porto i altres parts de Portugal. Van rebre moltes donacions, la colònia espanyola també va contribuir-hi i va dirigir una carta al Ministeri de Gràcia i Justícia espanyol, demanant clemència per a les acusades i que se les deixés viure a Portugal. Tot això revelava un sorprenent esperit de tolerància per l'època. Per la seva banda, Elisa i Marcela van demanar clemència per carta a la

bondadosa reina consort de Portugal, Donya Amelia d'Orleans.

Passats vuit dies de presó provisional sense substanciar els càrrecs, van ser posades en llibertat el 29 d'agost. Millán va insistir perquè tornessin a ser detingudes i així es va fer, però el governador civil va ordenar la seva immediata excarceració per no haver-se tramitat l'extradició per via diplomàtica.

Durant uns mesos Elisa i Marcela van viure del seu treball, fins que el dia de Reis de 1902 Marcela, per a sorpresa de tots, va donar a llum a una nena, de manera que el cas del “matrimoni sense home” va tornar a les portades dels diaris, que van començar a fer càbales sobre la paternitat de la nena. El fet no va fer sinó augmentar la simpatia popular cap a elles.

Pel que fa al judici pendent a Portugal, finalment van resultar-ne absoltes. Quan la petició d'extradició d'Espanya va ser acceptada ja era tard. Com va informar el jutge de Porto al de La Corunya, les dues dones havien marxat de Portugal i embarcat probablement a l'Argentina.

En efecte, Mario/Elisa i després Marcela amb la seva filla s'havien instal·lat a Buenos Aires sota les identitats respectives de Maria Sánchez (Mario/Elisa) i la seva germana Carmen (Marcela), dedicant-se al servei domèstic. El 30 de desembre de 1903, Maria Sánchez (Mario/Elisa) es va casar amb el danès resident a Argentina Christian Jensen, un chacarero (propietari d'una granja o terreny rural) de 64 anys, que al cap de poc de casar-se va endur-se la seva dona a la seva granja a Banderoló, al nord-oest de Buenos Aires, a l'exploració de la qual volia dedicar la resta de la seva vida.

El 1909 es va trobar a Veracruz el cos sense vida d'una dona. Un diari de Madrid va assegurar que es tractava del d'Elisa. L'existència en Banderaló se li va fer insuportable a Maria/Elisa per l'absència de Marcela (que s'havia quedat a la capital). Jensen va accedir a rebre-la a la granja amb la seva filla. Les demostracions d'afecte entre les dues dones van fer sospitar

“Aquesta unió *more uxorio* de dues dones de 1901 es va avançar en més de cent anys a la llei Zapatero sobre el matrimoni entre persones del mateix sexe de 2005.”

consta un matrimoni canònic de dues dones amb efectes civils.

Amb aquest final diluït en la penombra acaba la història que van protagonitzar dues dones valentes que s’estimaven. És clar que es tractava d’una relació lèsbica. Les explicacions d’hermafroditisme, de transvestisme i fins de transsexualitat no se sostenen. Elisa tampoc era una trastornada. Emilia Pardo Bazán va escriure que Mario/Elisa havia demostrat amb el seu estratagema una gran intel·ligència i habilitat, però no es va atrevir a escriure un llibre sobre el cas. Potser els temps encara no estaven madurs perquè el lesbianisme entrés en la literatura per la porta gran, com va passar el 1928, quan l’escriptora britànica Radclyffe Hall va escriure la primera novel·la amb aquest argument: *The Well of Loneliness* (El pou de la solitud). I tot i així aquesta obra li va costar dos judicis per obscenitat (al Regne Unit i als Estats Units), que van contribuir paradoxalment a donar visibilitat a les lesbianes.

Acabem amb una dada almenys curiosa: tant la partida de bateig de Mario, com la de matrimoni canònic de Mario i Marcela en els llibres parroquials de Sant Xurxo, així com l’acta civil de matrimoni corresponent no han desaparegut dels registres respectius. Oficialment, doncs, consta un matrimoni canònic amb efectes civils de dues dones (encara que una es presentés com a home).

el danès que alguna cosa estranya hi havia darrere, i més considerant que Maria/Elisa es negava a consumir el matrimoni. Jensen va acabar relacionant-les amb l’escàndol de la Corunya i va creure que Maria/Elisa s’havia casat amb ell per matar-lo i quedar-se amb l’herència. Va presentar davant el jutjat procés de nul·litat contra la seva dona, però el jutge Dr. Gallego, constatada mèdicament la seva identitat femenina, va sobreseure el cas perquè, en ser María Sánchez dona, el matrimoni era perfectament vàlid.

I aquí es perd el rastre de Maria/Mario/Elisa, de Carmen/Marcela i de

la seva filla. A partir d’aquest moment —el 1904— les fonts callen. El 1909 es va trobar el cos sense vida d’una dona encallat a la sorra al port mexicà de Veracruz. Un diari de Madrid va assegurar que es tractava del d’Elisa, però mai no es va demostrar. Segons una altra versió, Elisa va viure molts anys encara i va morir el 1940 víctima de càncer a Buenos Aires. De Marcela mai més es va saber res, ni de la seva filla, de qui no es va esmentar mai el nom ni els cognoms.

L’acta de matrimoni canònic i l’acta civil de Mario i Marcela segueixen als registres. Oficialment, doncs, hi

A la memòria d’Elisa, Marcela i la seva filla.

TE RETO

A Luisa María.

A que nuestras almas se desnuden
Tu mirada vibrante, esa que muchas veces me habla pero no siempre entiendo
Esos ojos que me miran, sin mirarme y me penetran
Esa necesidad de querer decir con la mirada cuando las palabras
te saben a poco...

A dejar que mi mirada entre en tu pupila
en silencio. Ese silencio eterno que a veces intimida
mirarnos el alma
nuestras historias escondidas
nuestros recuerdos
los juguetes de la niñez, el libro preferido
nuestras lágrimas y risas, y lamernos las heridas

A mirarnos sin hablar
que se pase el tiempo sin tiempo
y sin palabras que juzguen
mirarnos y querernos.

MARTHA LILIANA DUQUE MONTOYA

